

*Олена Колосова,
Вінницький державний
педагогічний університет
ім. М.Коцюбинського*

ВИКОРИСТАННЯ ЗВИЧАЄВО-ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ У ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В умовах українського національно-культурного відродження та, відповідно, створення нової системи виховання молодих поколінь особливого значення набуває проблема формування духовності особистості, її високої культури, усвідомлення власної громадянської гідності, права на суверенне життя в цивілізованому світі. Особливого значення набувають пошук оптимальних науково обґрунтованих стратегій гуманізації права та держави, підвищення загального рівня правосвідомості та правової культури, забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Саме тому вивчення процесів формування і функціонування правової культури молодого покоління, її зв'язку з реформуванням суспільства має виняткове значення. Нагальною потребою сьогодення є розвиток системи правового впливу, яка б відповідала сучасним соціально-правовим, педагогічно-психологічним потребам суспільства і особи.

Феномен правової духовності відіграє велику роль у розвитку правової культури молодшого школяра як якісної характеристики ідеального буття людини, як виразу духовного світу людини, безпосередньо пов'язаного із світоглядними сподіваннями, устремліннями, ідеалами нації, народу, як інтегрального показника правової соціалізації особи, формування її морально-правових цінностей та життєвої позиції.

Проблема формування правової культури здавна привертала до себе увагу філософів, педагогів, психологів, соціологів. Її філософсько-культурологічні аспекти знайшли відображення в ідеях Аристотеля, Платона,

І.Канта, Г.Ф.Гегеля, Г.Сковороди. В наш час ці проблеми порушують у філософських дослідженнях І.Зязюн, В.Кремень, Л.Малишко, І.Миронюк, Ю.Римаренко. Активізувались соціологічний (Г.Андреев, М.Леонтьєв) та психологічний (Б.Ананьєв, Г.Балл, І.Бех, М.Боришевський, Л.Виготський, С.Рубінштейн, Е.Фромм) аспекти вивчення. Педагогічні дослідження (Г.Бутківська, І.Козубовська, В.Сухомлинський, О.Сухомлинська), зокрема превентивна педагогіка (В.Оржеховська, М.Фіцула та ін.) активно вивчають особливості правого виховання дітей різних вікових груп. В останніх дисертаційних дослідженнях (Д.Бойко, В.Владимирова, О.Ганзенко, В.Загрева, І.Запорожан, Л.Твердохліб, А.Стаканков) цю проблему тлумачать як одну з найневідкладніших. Дослідники акцентують увагу на проблемах формування у дітей та підлітків правосвідомості, високоморальної поведінки на основі гармонійної єдності права і моралі. Не менш важливим у формуванні правосвідомості молодого покоління, на нашу думку, є врахування культурних традицій, правових звичаїв свого народу.

Метою статті є обґрунтування виховного потенціалу звичаєво-правової традиційної культури українців у контексті її впливу на правосвідомість молодшого школяра.

На нашу думку, правова культура як результат правовиховної діяльності безпосередньо пов'язана з правом, є складовою частиною, підсистемою культури в цілому. Право – це явище культури і завжди відображає існуючі моральні й культурні цінності. Безпосередньо культура є мірою свободи і містить духовні і моральні загальнолюдські цінності національної свідомості, конкретні норми поведінки.

Ми виходимо з того, що право – це складне і багатовимірне явище. Так, у філософії права – це продукт духовної діяльності суспільства, органічна єдність норм, відносин і поглядів, що діють у суспільстві і мають первинні, об'єктивні властивості. У сфері онтології – це система соціальних цінностей, а в політичній сфері – це елемент політичної організації та інструмент державної влади й управління. Первинною основою права є початкові форми

природного права (правил, традицій, звичаїв), які започатковувалися внаслідок численного застосування у практичному житті, набули форму добровільних та обов'язкових правил поведінки. Саме цей процес завжди формував правову свідомість, врешті правову культуру особистості.

Виходячи з того, що в традиціях, звичаях та життєвому укладі фіксуються основні культурні відмінності, які впливають на морально-правову свідомість, доречним буде дослідити систему звичаєвого права, яка історично склалася у нашій країні.

Система звичаєвого права – історично сформована сукупність правових традицій і звичаїв, якими регулювалися стосунки і поведінка людей у різних сферах їхнього життя, одна з важливих ділянок народної свідомості та народних знань. Звичаєве право діяло в селянських общинах поряд з урядовими законодавчими актами, виступаючи у першу чергу правом знедолених верств селянства [3,с.18].

Підґрунтя звичаєвого права українців складали правові традиції та звичаї часів «Руської Правди». Пізніше вони простежуються в українських актових джерелах, правних пам'ятках – Литовському статуті (1529, 1566, 1588 рр.), «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (40-ві роки XVIII ст.). Незважаючи на багатовікову належність українських земель до різних державних утворень, народне звичаєве право повсюди відзначалося певною однотипністю. В останніх дослідженнях доведено, що за умов відмінності історичних доль Волині, Полісся, Поділля, Подніпров'я, Полтавщини, Чернігівщини, Слобожанщини, Півдня України, Галичини, звичаєво-правові відносини є ідентичними на всіх етнічних землях українців: подвірна форма землеволодіння, подільність сімейств, подрібнення земельних наділів, загальні риси спільної сімейної власності, переважання звичаїв виділів над спадковими звичаями, важлива роль жінки як правонаступності домогосподаря, стабільні народно-правові уявлення про спільність угідь, розвиненість інституту приймацтва у різних формах, практика договірно-зобов'язальних відносин, подібність звичаїв взаємодопомоги з принципом

обміну, синкретичність народної правосвідомості, активні процеси правотворчості в пореформений період тощо [1, с.12].

Характерною особливістю звичаєвого права українців була його різноманітна й своєрідна обрядовість: майже кожний процесуальний акт чи інститут мав свої обряди-символи. У звичаєвому праві яскраво проявлялося начало колективності, публічності – усі правові акти здійснювалися привселюдно.

Сформована на ґрунті звичаєвого права, народна правосвідомість і правотворчість, базована на ідеальному принципі справедливості, гнучко пристосовуючись до різноманітних змін – демографічних, політичних, соціальних, екологічних, законодавчих – успішно регулювала майнові відносини сільської родини [4, с.7]. Їй був притаманний своєрідний класифікаційний підхід, базований не на абстрактних категоріях, а на конкретно-прикладних поняттях.

Незважаючи на історичні, політичні зміни в житті українського суспільства, деякі елементи звичаєвого права залишаються, завдяки своїй традиційності, неофіційними нормативними правилами врегулювання стосунків між людьми. В ході нашого дослідження було виявлено, що елементи звичаєвого права зберігаються переважно у правовій культурі громадян сільської місцевості, оскільки допомагають врегулювати деякі відносини земельної власності, у сімейних стосунках, відтворюються у проведенні обрядових дійств, які є історичною спадщиною, національною культурою.

Отже, можемо зазначити, що система звичаєвого права завжди мала вплив на правову свідомість людства в минулому, а також як компонент національної культури залишається однією із сфер впливу на правову свідомість громадян у сьогоденні.

Свідомість людини взагалі та її правова свідомість зокрема є вищими формами відображення дійсності, внутрішніми характеристиками буття людини. Свідомість постійно знаходиться в розвитку, який має багато

взаємопов'язаних ліній. Однією з них є розвиток такого правового компонента свідомості, як правова свідомість. У широкому розумінні це поняття означає рівень суспільного осмислення правових законів і виступає категорією філософії, але у вузькому розумінні – це прояв індивідуальної свідомості. З погляду соціальних законів, правова свідомість розглядається як необхідна умова існування і розвитку суспільства, сформоване розуміння необхідності правової поведінки людини задля збереження суспільного порядку, соціальної стабільності, справедливості. З психологічних позицій правову свідомість тлумачать як необхідну основу та наслідок процесу соціалізації, що забезпечує життя людини в соціальному оточенні; як комплекс регулятивних правил у контексті ціннісно-мотиваційного ставлення до буття.

Правова свідомість формується разом з особистістю індивіда і невідокремлена від її “Я”. Правова свідомість включає в себе право як систему ціннісно – регулятивних принципів діяльності і поведінки людини в суспільстві, відображаючи її на рівні конкретної особистості як систему мотиваційно – ціннісних і операційних механізмів свідомості, які постійно розвиваються [7,с.123]. Правова свідомість реалізується через правову поведінку. Тому абсолютно неможливо розділити правову свідомість і правову поведінку, а з іншого боку, правові відносини не можливі без правової свідомості, оскільки є продуктами функціонування волі, прагнення до правової мети.

Правова свідомість необхідна для організації діяльності особистості, налагодження її стосунків з оточенням. Її структурний компонент – правова самосвідомість – сприяє збереженню цілісного внутрішнього світу особистості, створює той правовий фундамент, який допомагає людині в усіх життєвих ситуаціях керуватися у своїй поведінці високо правовими мотивами, не порушувати єдності мотиву і вчинку. Правова свідомість – це сфера внутрішньої свободи особистості, коли суспільні і загальнолюдські

вимоги збігаються з особистісними мотивами; це сфера самостійності і творчості людини.

Правова свідомість не дається від народження. Вищі регулюючі системи, до яких вона належить, формуються і розвиваються в процесі соціалізації – засвоєння і перетворення індивідом соціально-культурного досвіду, зокрема традицій українського народу [5,с.28;6,с.58]. Традиції, частиною яких є звичаї та обряди, є духовним спадком народу. Вони об'єднували людей однієї країни і відрізняли їх від інших (феномен культурної ідентифікації).

Сьогодні в урбанізованих містах мало хто дотримується традицій, але в селах такий спосіб виховання зберігається досі. Проте виховний потенціал традицій не зменшився. Вивчення звичаїв і обрядів свого народу збагачує не тільки духовний світ молодших школярів, а й допомагає усвідомити правилорівідповідне поведіння українського народу відповідно до тих чи інших реалій життя. Тому, на нашу думку, є необхідним в урочний і позаурочний час виховувати повагу до національних звичаїв і традицій на основі знань про виникнення звичаю і традиції, їх значення у житті народу; цінності даних культурних надбань для усвідомлення національної приналежності, відмінності від інших світових культур.

За певних умов звичаєво-правові традиції пробуджують почуття національної гордості, гідності, доброзичливості, толерантності. Такими умовами можна вважати: прилучення учнів до духовного життя народу через його мову і культуру; до різноманітної художньо-естетичної діяльності, що ґрунтується на знаннях про історію та побут українського народу; підпорядкування діяльності вихованців морально-цінним орієнтаціям національного менталітету українців [2, с.38].

Робота щодо формування правової культури молодших школярів, яка ґрунтується на звичаях і традиціях, повинна будуватися з урахуванням принципу культуровідповідності виховання, тобто має базуватися на загальнолюдських принципах культури і будуватися відповідно до цінностей національної культури.

Вплив звичаєво-правових традицій української культури на правосвідомість молодшого школяра спостерігається у процесі формування ціннісного ставлення до людини на основі потреби в спілкуванні. Задоволення потреб у гуманізованому спілкуванні неможливе без взаємодопомоги, взаємопідтримки, взаєморозуміння, співчуття та співпереживання. Багатий потенціал таких форм людської взаємодії закладений у традиціях поваги до старших, милосердя. Не менш важливим компонентом впливу традицій є оцінка взаємин людей. Правове регулювання і правова оцінка наявні в усіх видах людської діяльності, для правової діяльності вони мають першочергове значення. У формуванні основ правової культури неможливо не враховувати вплив національного характеру, який охоплює систему якостей нації. Відмінними рисами українського національного характеру є щедрість, совісність, увага до інших, повага до людини, працелюбність, милосердя тощо. Ці якості утворюють змістовну основу правової культури.

Прилучення до звичаєво-правових традицій української культури потрібно розпочинати з вивчення культурних цінностей українського народу. Враховуючи вікові особливості дітей, будувати виховну роботу так, щоб успадкування культурних цінностей молодшими школярами відбувалося за принципом: від близького до далекого. Тобто, діти мають виховуватися на кращих традиціях сім'ї, свого роду, міста, краю, регіону, країни. З цією метою варто проводити бесіди: “Я і моє рідне місто (село)”, “Моя родина – це Україна”, “Моя подруга – україночка”, “Мій друг козацького роду”, “Моя любов до Батьківщини”, “У моєму місті живуть добрі люди” тощо.

Залучаючи молодших школярів до різнопланової діяльності, пов'язаної з відродженням святкування народного календаря, потрібно наповнювати цю роботу гуманістичним змістом. Проведенню свят має передувати організована вчителем пізнавальна діяльність учнів, спрямована на усвідомлення морально-правового характеру обрядів і звичаїв, їх гуманної суті. Наприклад, ознайомлюючи дітей із зимовим обрядовим календарем,

слід наголосити, що Масляна завжди супроводжувалась радісним настроєм, доброзичливим ставленням один до одного. Перед дітьми потрібно розкрити головний зміст свята: добро перемагає зло, весна перемагає зимовий холод, несе надії на щастя і благополуччя. На Різдво ніколи не забували про родичів, відвідували бабусь і дідусів, хрещених батька і матір, дарували виготовленні власноруч подарунки, допомагали їм. Діти мають, вивчаючи колядки, щедрівки, веснянки, розуміти їх важливість щодо поваги до старших, допомоги і турботи про молодших. Виховним змістом наповнене святкування Великодня, свята примирення, всепрощення. Дітям потрібно пояснити зміст Великодня, закликаючи розв'язувати всі конфлікти мирно, без суперечок і нав'язування своєї волі.

Ознайомлення дітей із традиціями українського народу і засвоєння цих традицій повинно ґрунтуватися на переконливих аргументах. Такі аргументи знаходимо у казках, піснях, мудрих настановах старших. Потрібно стимулювати дослідну роботу дітей, яка буде побудована на збиранні і тлумаченні українських народних приказок про добро і зло, правду і кривду, справедливість, повагу, турботу про інших.

Використовуючи звичаєво-правові традиції у формуванні основ правової культури, потрібно разом з учнями аналізувати ситуації морально-правового вибору, які допоможуть вихованцям розібратися і знайти рішення у ситуаціях, коли вони вступають у взаємини зі старшими (блоки взаємин "дідусь – онук", "бабуся – онука", "батько-син", "мати – донька" та ін.).

Важливим напрямом творчої діяльності молодших школярів також повинна стати проєктивна діяльність, яка включить збирання матеріалів про українські народні символи: про вербу, калину, тополь, чорнобривці, маки, лелеку тощо. Зібрані матеріали допоможуть дітям у виконанні і захисті проєктів, наприклад "Про що розповів український віночок"; "Маки червоні горять, як вогні України"; "Стелися, барвінку хрещатий"; "Символи поваги до рідного краю"; "Чому без калини нема України"; "Лелеки – символ мого краю" та ін.

У висновку хочемо зазначити, що виховання на основі звичаєво-правової традиційної культури є природним для дітей молодшого шкільного віку, утворює надійне підґрунтя, на якому можна побудувати більш складний конструкт правової сфери, а саме, правову культуру. Найважливішими шляхами вдосконалення процесу формування правової культури молодших школярів вважаємо: всебічне врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на свідомість дітей; визначення джерел і засобів позитивного впливу на процес становлення правової свідомості і культури учнів; удосконалення всієї організаційно-методичної роботи, що забезпечує правовиховний процес у початковій школі; оптимальне використання всіх засобів правовиховного впливу; інтеграцію колективних та індивідуальних форм виховання правової культури, що формують високу правову активність та законослухняність школярів.

Література:

1. Гримич М.В. Звичаєво-правова традиційна культура українців ХІХ – початку ХХст. // Автореф. дис. ...доктора історичних наук: 07.00.05 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 21с
2. Гуменникова Т.Р. Українські національні традиції як засіб формування першооснов моральної культури // Початкова школа. – 1996. - №1. – С.38-40.
3. Дискусійні аспекти трактування терміна "звичаєве право" // Етнічна історія народів Європи. – К., 2000. - №7. – С.16-21.
4. Звичаєве право українців у дослідженнях Івана Франка // Етнічна історія народів Європи. – К., 2002. - №12. – С.4-8.
5. Москалець В.П. Психологічні основи виховання духовності в українській національній школі: Автореф. дис...д-ра. психол. наук: 19.00.07 / Національний пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1996. – 49 с.
6. Овчинникова Т.Н. Личность и мышление ребенка: диагностика и коррекция. - М.: Академический проект, 2000. – 208 с.
7. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості в дитячому віці: Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 248 с.

У статті обґрунтовано виховний потенціал звичаєво-правової традиційної культури українців у контексті її впливу на правосвідомість молодшого школяра.

В статтє обосновано воспитательный потенциал обрядово-правовой традиционной культуры украинцев в контексте её влияния на правосознание младшего школьника.

The educational potential of common legal traditional culture of Ukrainian people in the context of its influence on legal mentality of pupils of primary education is substantiated in the article.